

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Cilt 17, Sayı 1 (Mart 2020), ss. 96-119
DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.1.7

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Harezm Türkçesiyle Yazılmış Bir Fal Kitabı

Samet Onur

İstanbul Üniversitesi (İstanbul)

ÖZET

Bu çalışmada, 14. yüzyılda Harezm Türkçesiyle yazılan ve tarafımızca yayıma hazırlanmakta olan bir fal kitabı tanıtılmakta, kitabın bazı dil özelliklerinden ve söz varlığından örnekler verilmektedir. Metinde /-b-/, /-b/ > /-w-/, /-w/ değişimine ve /-d-/, /-d/ > /-ḏ-/, /-ḏ/ ~ /-y-/, /-y/ değişimine çok sayıda örnek bulunmaktadır. Harezm Türkçesinin karakteristik gramer özellikleri de metinde tespit edilebilmektedir. Metin, Türkçe söz varlığı açısından oldukça zengin malzeme sunmaktadır. Harezm Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan aynı kavram için yakın anlamlı farklı Türkçe sözcüklerin kullanımına sıkça tesadüf edilmektedir. Bugün çeşitli Türk lehçe gruplarının ayırıcı özelliklerinden olan *tap- / bul-, öt- / keç-, kéndü / öz* gibi sözcükler, metinde bir arada görülmektedir. Günümüze ulaşabilen az sayıdaki Harezm Türkçesi eserlerinden biri olan bu metnin içerisinden bazı bölümler, ilk kez bu çalışmada yayımlanacaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Harezm Türkçesi, Fal, Falcılık, Astroloji, Burçlar.

ABSTRACT

In this study, a fortune-telling book written in Khwarezm Turkish in the 14th century, which is being prepared for publication by us, is introduced. Some examples of phonetic and grammatical features that show the characteristic features of Khwarezm Turkish are

shown. In the text, there are many examples of phonetic change /-b-/, /-b/ > /-w-/, /-w/ and phonetic change /-d-/, /-d/ > /-ḏ-/, /-ḏ/ ~ /-y-/, /-y/. In addition, characteristic grammatical features of Khwarezm Turkish are also seen in the text. The text offers very rich materials in terms of Turkish vocabulary. Synonyms used for the same concept are common. In the text, we can see some factors together that are the distinguishing features of the Turkish dialects today such as tap- / bul-, öt- / keç-, kéndü / öz etc. Some chapters of this book, which is one of the few Khwarezm Turkish texts, have been published for the first time in this article.

KEY WORDS

Khwarezm Turkish, Fortune-telling, Divination, Astrology, Zodiac.

1. Giriş

Aral Gölü'nün güneyinde, Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü bölgenin iki yakasında yer alan Harezm coğrafyası 10. yüzyıldan itibaren Türk yayılma hareketlerinin mühim bir istikâmeti olmaya başlamıştır (Caferoğlu 2000: 104). Bu tarihten önce ekseriyetle İranî halkların meskûn olduğu bu coğrafyadaki demografik yapı, bilhassa Çingizli fütuhatıyla beraber Türklerin lehine olmak üzere değişmiştir.[1] Çingizli devresinde Harezm'den bahseden kaynaklar, bu coğrafyayı tamamen bir Türk memleketi olarak göstermişlerdir (Köprülü 1980: 201). Harezm coğrafyası, Çingizli fütuhatıyla beraber stratejik şekilde doğudan batıya intikal eden Oğuz, Kıpçak, Yimek, Bayavut, Kalaç ve Kanglı gibi çeşitli Türk boyları için bir ikmal bölgesi olma görevini üstlenmiştir (Caferoğlu 2000: 109). Kâşgarlı Mahmud'un verdiği

---

[1] Çingizlilerin tesis ettikleri Türk-Moğol siyasî birliğinin Türk dil tarihi açısından son derece mühim neticeleri olmuştur. Çingiz Han ve evlatlarının fütuhatı bir yandan Türk boylarının doğudan batıya doğru stratejik yayılımını hızlandırırken diğer yandan da geniş Türk kitleleri içerisinde kalan az sayıdaki Moğolların Türkleşmelerine yol açmıştır. Özellikle de bu ikinci gelişme, Çingiz evlatlarının Altın Orda, Çağatay ve İlhanlı uluslarında ve bunların devamcısı niteliğindeki Timürlüler ile Hanlıklar devrinde Türk dilinin gelişimi için zemin hazırlamıştır. Musul yakınlarındaki Mar Behnam Süryanî manastırındaki Uygur harfli Türkçe kitabe, Çingiz evlatlarının Türkleşmesini ve Türk dilinin bu siyasî yapılardaki konumunu açıkça göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Mezkûr manastır, 1295 yılında Hülagu Han'ın torunu olan Baydu Han'ın tebaası tarafından tahrip edilip yağmalanmış, durumdan haberdar olan Baydu Han yağmalanan manastır mallarını derhâl iade ederek manastırı tamir ettirmiştir (Spuler 2011: 241). İşte bu tamirattan sonra Baydu Han'ın isteğiyle manastırdaki Mar Behnam türbesinin duvarına Uygur harfleriyle "Mar Ḳıdır İlyas-nıñ̂g ḳutı alḳışı İlḳan-ḳa beg-ler ḳatun-lar-ḳa ḳon-zun ornaş-zun." (Aziz Hızır İlyas'ın rahmeti ve hayır duası İlhan'ın, beylerin ve hatunların üzerine olsun.) yazan bir kitabe konulmuştur (Harrak-Ruji 2004: 67-69). Bu kitabenin dilinin Türkçe oluşu; Âl-i Çingiz'in Türk dil tarihindeki önemine işaret etmesi, İlhanlı Devleti'nde Türkçenin resmî dil statüsünde olduğunu ortaya koyması ve dahi Çingiz evlatlarının Müslüman olmadan önce Türkleştiklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

malumattan henüz 11. yüzyılda dahi lehçeleri arasında bazı farklılıklar bulunduğunu bildiğimiz bu boyların bir araya gelerek karışmalarının lisânî neticeleri de olmuştur.[2] Harezm Türkçesi adı verilen tarihî Türk yazı dili, Hakaniye Türkçesinin mirası üzerinde, işte bu çeşitli boyların lehçe özelliklerini de bünyesine dâhil ederek gelişmiş ve Harezm coğrafyasından sonra Altın Orda coğrafyasını da kültürel tesiri altına alarak 13. ve 14. yüzyıllarda Doğu Türklük sahasının müşterek yazı dili olmuştur.[3] Elbette bu noktada tam anlamıyla bir standart dilden bahsetmek mümkün değildir. Bu dönem eserleri; gramer özellikleri, söz varlıkları ve hatta imla özellikleri bakımından yazıldıkları coğrafyanın demografik yapısına bağlı olarak farklılıklar göstermektedirler. Örneğin Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'unda Oğuz, Harezmî'nin *Muhabbet-nâme*'sinde ise Kıpçak Türkçesi unsurlar baskındır. Hakaniye Türkçesi ile Nevayî Türkçesi arasındaki süreçte Doğu Türklük sahasının ortak yazı dili olma vasfını taşıyan bu tarihî Türk yazı diliyle yazılmış çok az sayıda eser günümüze

---

[2] Harezm coğrafyasında vukû bulan bu Oğuz-Kıpçak birleşmesi, Türk boyları arasındaki birleşmelerin ilk örneği değildir. Buna benzer boylar arası etnik ve diyalektal karışmaların daha önce de yaşandığı bilinmektedir. Bilhassa Oğuz ve Kıpçak boyları farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda defaatle karşılaşmış ve karışmışlardır. Bu karışmaların diyalektal neticeleri bugünkü Türk dilinin standart veya standart olmayan değişkelerinde kendisini göstermeye devam etmektedir. Örneğin Kazan Tatar Türkçesindeki söz başı /t-/ > /d-/ değişmeleri (*to n͡g uz* > *du n͡g ız, tört* > *dürt* vb.) ile Türkiye Türkçesinin Karadeniz ağızlarındaki /-ç-/ > /-ş-/ değişmeleri (*ḳaç-* > *ḳaş-, aç-* > *aş-* vb.) bu Oğuz-Kıpçak karışmalarının neticelerindendir. Tarihî süreç içerisinde Türk boyları arasındaki etnik ve diyalektal karışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barutcu Özönder (2017).

[3] Harezm Türkçesine has özellikler Nevayî öncesi 15. yüzyıl eserlerinde de görülmektedir. Örneğin Hüseyn-i Hârezmî'nin *Keşfü'l-Hüdâ*'sı bir yandan Harezm Türkçesi özellikleri gösterirken bir yandan da Nevayî diline yaklaşmaktadır. Nevayî ile birlikte Doğu Türk edebî dili yeni bir merhaleye girmiştir. Eckmann, Harezm Türkçesinin Timürlüler devrinde yerini kendisinden çıkmış olan "Çağatayca"ya bırakarak sönüp gittiğini ifade eder (Eckmann 2011: 1). Ne var ki bu noktada Padişah Hoca'nın 1508-1510 yılları arasında Şeybanî Han'ın oğlu Timür için yazdığı *Miftâhu'l-ʿAdl* adlı eseri enteresan bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır (Seyhan 2012: 24). Bu eserin bilhassa Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege bölümünde 0138121 arşiv numarasıyla kayıtlı nüshası, Harezm Türkçesinin birçok hususiyetini bünyesinde barındırmaktadır. Hatta eserin müellifi o dönemde bilinmediği için eseri anonim bir fıkıh kitabı olarak tanımlayan Eckmann, Harezm Türkçesi gramerini yazarken *Miftâhu'l-ʿAdl*'den de yararlanmıştır (Eckmann 1988: 188). Eser üzerine yüksek lisans tezi yazan ve eserin müellifini bilmeyen Abdulbaki Çetin de eserin dilini Harezm Türkçesi olarak değerlendirmiştir (Çetin 1988). Abdürraûf Fıtrat da eserin dilinden hareketle Rabgûzî'den sonra Timür'den önce yazılmış olduğunu düşünmüştür (Fıtrat 1928: 78). Bu bağlamda Padişah Hoca'nın 16. yüzyılın başında yazdığı bu eser, Harezm Türkçesi adını verdiğimiz yazı dilinin Doğu Türlük sahasının müşterek yazı dili olma vasfını kaybettikten sonra da en azından 16. yüzyıla kadar Eckmann'ın da belirttiği gibi "belirli bir şive" olarak varlığını korumuş olma ihtimalini göstermektedir.

ulaşabilmiştir. Bu makalede tanıtacağımız Harezm Türkçesi Fal Kitabı da bu az sayıdaki eserlerden biridir.

Geleceğin bilinmezliği içindeki esrar, her zaman insanoğlunun ilgisini çeken bir konu olmuştur. İnsanlar, tarihin her döneminde kendilerinin ve başkalarının geleceğini görebilmek ve böylelikle kadere hükmedebilmek adına çeşitli yollar aramışlardır. Bunlardan en bilindik olanı, hemen hemen her kültürde kendine yer bulabilmiş olan falcılıktır. Pek çok millette olduğu gibi Türklerde de hem İslam öncesi hem de İslamî dönemde fala ve falcılığa ilgi duyulmuştur. Türkçenin ilk müstakil fal kitabı, 9. yüzyıl başlarında Köktürk harfleriyle yazılmış olan *Irk Bitig*'dir (Tekin 2017: 13). Elimizde daha geç Türk-Uygur harfli başka fal kitapları da mevcuttur (Knüppel 2013: 95-116). İslamî dönemde de fala karşı ilgi azalmamış, Doğu ve Batı Türkçeleriyle fal kitapları yazılmaya devam edilmiştir. Bunların hemen hepsi tercüme eserlerdir. Bu çalışmada tanıtacağımız *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nın dil özelliklerinden hareketle Türkçenin İslamî çevre ilk müstakil fal kitabı olduğunu söylemek mümkündür.

2. Harezm Türkçesi Fal Kitabı

Harezm Türkçesi Fal Kitabı olarak adlandırdığımız metin Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Bölümü'nde 1057 numara ile kayıtlı, baştan sona aynı elden çıktığı anlaşılan nesih hatla aharlı kâğıda yazılmış bir yazmanın içerisinde bulunmaktadır. 210 mm. boy ve 140 mm. enindeki yazmanın birkaç istisna dışında her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Toplam 129 varaktan oluşan bu el yazmasının başından 71. varağına kadar olan kısmında Harezm Türkçesi ile yazılmış bir *Sirâcü'l-Kulûb* nüshası yer almaktadır. Bu nüsha, *Sirâcü'l-Kulûb* üzerine yapılan çalışmalarda Çağatay Türkçesi mahsullerinden sayılmış olup eser üzerinde doktora çalışması yapan Ümran Yaman, metnin dilinin Harezm Türkçesi olduğunu ortaya koymuştur (Yaman 2016: 101). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*, 71. varakta başlayarak yazmanın sonuna kadar devam etmektedir. Yazma sondan eksik olduğu için *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nın ferağ kaydı bulunmamaktadır. Bununla beraber yazmanın başındaki *Sirâcü'l-Kulûb* ile *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nın yazım özelliklerinden her iki metnin de aynı müstensihin elinden çıktığı anlaşılmakta olup *Sirâcü'l-Kulûb*'ün ferağ kaydı mevcuttur. Burada müstensihin adı ve istinsah yeri belirtilmemiş ancak istinsah tarihi Hicrî 763 (M. 1362) olarak kaydedilmiştir[4]. Aynı tarihin *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nın

[4] Yazmanın istinsah tarihi tarihi T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları Kataloğunda H. 736 (1335) olarak hatalı kaydedilmiştir

Bkz. http://www.yazmalar.gov.tr/eser/siracul-kul%C3%BBb/120521

da istinsah tarihi olması kuvvetle muhtemeldir. *Harezm Türkçesi Fal Kitabı* toplam 58 varaktan oluşmaktadır. Eserin ilk 43 varağı üzerinde bugüne kadar hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu bölümden bazı parçalar ilk kez bu makalede yayımlanacaktır. Eserin son 15 varağındaki *Ebced fālı-nıñ şerḥ-leri* başlıklı bölüm üzerine 1961 yılında Yıldız Kandemir tarafından Reşit Rahmeti Arat danışmanlığında bir lisans bitirme tezi hazırlanmıştır (Kandemir 1961). Kandemir, metnin bu bölümünü ayrı bir kitap olarak değerlendirmiştir. Bize göre bu bölüm ayrı bir kitap değil, *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nın içindeki bölümlerden biridir. Kandemir, eserin 14. yüzyılın başlarında Türkistan'da yazılmış olabileceğini belirterek eserin dilini Köprülü'nün görüşüne uygun şekilde (Köprülü 1945) Çağatayca (?) olarak tanımlamıştır. Herhâlde Köprülü'nün tasnifine tam olarak katılmadığı için Çağatayca ibaresinin yanına bir soru işareti eklemeyi de gerekli görmüştür. Kanaatimizce 1362 yılından önce yazılmış bu eseri Çağatay edebî mahsulü addetmek mümkün değildir. Metnin yazıldığı edebî dil, aşağıda bazı örneklerini vereceğimiz dil özelliklerinden de anlaşılacağı üzere Nevâyî Türkçesi değildir. Eser, Türkoloji literatüründe Harezm Türkçesi olarak adlandırılan edebî dil ile yazılmıştır.

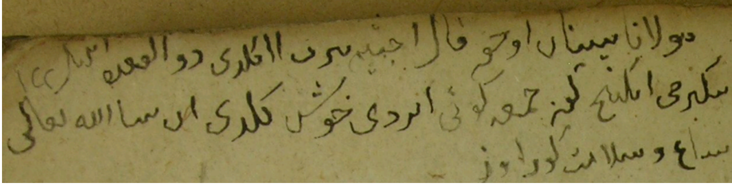
3. Eserin Muhtevası

Eser 71b'de yıldız falı bölümüyle başlamaktadır. Yazar, bu bölümün girişinde herkesin her türlü isteğinin bu kitap sayesinde gerçekleşeceğini belirtmekte, birçok kişinin de bu kitap yüzünden helak olduğunu bildirmektedir. Bu giriş bölümünden sonra kişinin kendisinin ve annesinin ismindeki harflerin ebced değeriyle yıldız falının nasıl bakılacağı açıklanmaktadır. 72a'da Arap harflerinin küçük ebced hesabına göre sayı değerleri tablo hâlinde verilmiştir. 72b ve 73a'da ebced hesabına göre tespit edilecek olan 12 burcun Arapça ve Türkçe isimleri, elementleri ve gezegenleri tablolar hâlinde açıklanmıştır. 73b'den 85a'ya kadar ebced hesabına göre tespit edilen burçlara mensup kadın ve erkeklerin karakter özellikleri, hangi burca mensup kişilerle uyumlu oldukları, hastalıkları, korktukları şeyler ve ölebilecekleri yaşları gibi özellikleri her burç için ayrı ayrı açıklanmaktadır. 85b'den 92b'ye kadar ise doğum zamanına göre mensup olunan burçlar bakımından sahip olunacak çeşitli özellikler açıklanmıştır. 92b'nin 6. satırı ile 99b'nin 5. satırı arasında *Kitāb-ı Dīvnāme Bu Turur* başlıklı bölüm yer almaktadır. Bu bölümde, Hz. Süleyman'ın 12 burcun cinlerini teker teker sorguya çektiği bir hikâye anlatılmaktadır. Her bir cinle girilen diyaloğun sonunda bu cinden korunmak için yapılması gerekenler ve çeşitli dualar yazılmıştır. 99b'den 114a'ya kadar yine burçlara göre kişilerin özellikleri ve çeşitli tılsımlı dualar yazılmıştır. 114a'nın 5. satırından 115a'ya kadarki bölümde ise bir

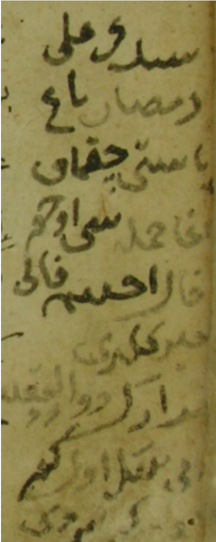
Kuran falı bulunmaktadır. Bu fala göre, gerekli ritüeller yerine getirildikten sonra Kuran rastgele bir yerinden açılarak sağdaki sayfanın yedinci satırının başındaki harfe bakılacak ve fal burada görülecek harfe göre yorumlanacaktır. 115a'dan yazmanın sonuna kadar da muhtemelen dört yüzeyine elif, be, cim ve dal harfleri yazılmış olan bir aşık kemiğinin üç kez art arda atılmasıyla bakılan bir kura falı yer almaktadır.

Harezm Türkçesi Fal Kitabı'nın bazı sayfalarında çeşitli kişiler için açılmış fallara dair bilgiler içeren derkenar notları bulunmaktadır. Yıldız Kandemir, bu derkenar notlarından birinde *Mevlānā Sinān* olarak zikredilen kişinin 15. yüzyıl divan şairi Şeyhî olduğunu, diğer bir derkenar notunda *Ḥamza Bég* olarak zikredilen kişinin de 1425-1426 yılında Oruç Bey'in yerine Anadolu beylerbeyi olan Hamza Bey olduğunu belirtmiştir (Kandemir 1961). Hamza Bey'e açılan falın kaydedildiği derkenar notundaki *Béglerbégi ve Ḥamza Bég üçün fāl açdım* ibaresi, bu falın açıldığı dönemde Hamza Bey'in henüz beylerbeyi olmadığını göstermektedir. Burada *béglerbégi* olarak zikredilen kişi Oruç Bey olmalıdır. Şeyhî'nin de 1428 yılında Edirne'ye gelen Germiyanoğlu II. Yâkub Bey'e mihmandarlık yaptığı, yani bu dönemde Edirne Sarayı'nda bulunduğu bilinmektedir (Timurtaş 1954: 106). Bu bilgiler ışığında *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nın 15. yüzyılın ilk yarısında Edirne Sarayı'nda fal bakmak için kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür.

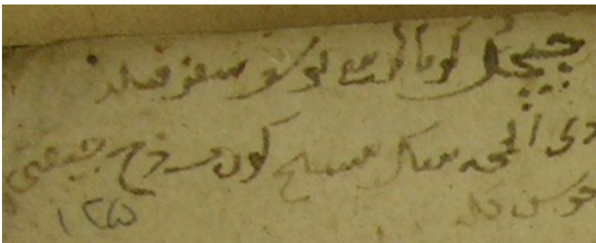
Söz konusu derkenar notlarında Doğu ve Batı Türkçesi unsurları bir arada görülmektedir. Kanaatimizce bu notlar Batı Türkçesini sonradan öğrenen bir Doğu Türkü tarafından yazılmıştır. Bu da bize henüz 15. yüzyılın başlarında Edirne Sarayı'nda müneccim olarak görev yapan bir Doğu Türkü olduğunu göstermektedir. Bu notlarda görülen karışık lehçelilik, Türkoloji literatüründe karışık dilli eserler olarak bilinen metinlerin nasıl ortaya çıktıklarına dair ipucu vermesi açısından mühimdir. Şinasi Tekin, 12. yüzyılın sonundan itibaren Anadolu'ya göç etmeye başlayan Türkistanlı âlim ve şairlerin Oğuzca konuşan Anadolu halkına, doğrudan doğruya Orta Asya Türkçesiyle hitap edemedikleri gibi Oğuzca'yı da hemen öğrenemediklerini, bu nedenle isteyerek veya istemeyerek bilerek veya bilmeyerek birbirini tutmayan ayrı şive özelliklerini eserlerinde yan yana kullandıklarını belirtmiştir (Tekin 1974: 69). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nın derkenar notlarında görülen karışık lehçe özellikleri Tekin'in görüşünü destekler niteliktedir:

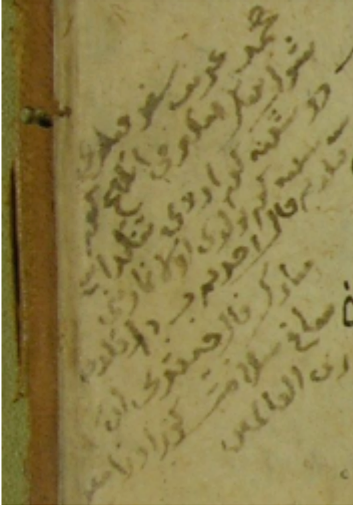
Mevlānā Sinān üçün fāl açtım. Bir ب ا ا keldi. Ẕü’l-ḳaʿde ayınıŋ yegirmi ekinç küni Cumʿa küni érdi. Ḫoş keldi inşā'a’llāhü teʿālā saġ ve selāmet körevüz. (122a)

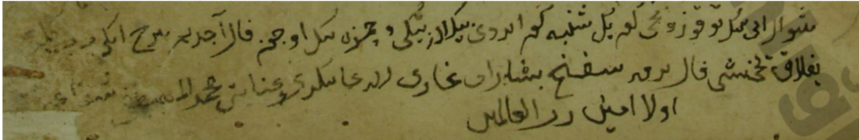
Sırrī, ʿAlī, Ramażān, Yaġı Bastı, Çaḳmaḳ Aġa cümlesi üçün fāl açdım. Fālı ḫayr keldi. Mübārek Ẕü’l-ḳaʿde ayı-nıŋ evvel küni Cumʿa küni erdi. (124b)

Çéçek küyegüsü Yūsuf sefer ḳıldı. Ẕi’l-ḥicce-niŋ beşinçi küni. ج د ب çıḳtı. Ḫoş kele. (125a)

Muḥammed Ġarīb sefer ḳıldı. Şevvāl-nin͡g yégirmi ékinçi küni Dū-şenbih küni erdi. Tan͡gdası Se-şenbih küni boldı. Övle namāzını ḳıldım. Fāl açdım. ا د ب keldi. Mübārek fāl çıḳdı. İnşā'a'llāh saġ selāmet körevüz, āmīn rabbü'l-ʿālemīn (125a)

Şevvāl ayı-nın͡g toḳuzunçı küni yek-şenbih küni érdi. Béglerbégi ve Ḥamza Bég üçün fāl açdım. Bir ج éki ب ب keldi. Yawlaḳ yaḫşı fāl turur. Sewinç bişāret ġāzī-lerġa Ten͡gri ʿināyeti Muḥammedü'l-Muṣṭafā şefāʿati ola, āmīn rabbü'l-ʿālemīn. (129b)

4. Eserin Dili

Metnin dil özellikleri, tarafımızca yayıma hazırlanmakta olan ilmî neşrinde ayrıntılı şekilde inceleneceği için burada yalnızca Harezm Türkçesinin karakteristik özelliklerini gösteren bazı ses ve şekil özelliklerinden örnekler vermekle yetineceğiz.

4.1. Ses Özellikleri

4.1.1. /-b-/, /-b/ > /-w-/, /-w/ Değişimi

ebir- > ewür- *yüz* ***ewürdi*** (121b/06)

seb- > sew-: *köp* ***sewüngey*** *sen* (120a/12), *arıġ-*

*lıġ-nı **sewer** bolġay* (73b/08)

yabız > yawuz: ***yawuzluḳ** körmegey* (76b/07)

yablaḳ > yawlaḳ: ***yawlaḳ*** (117a/12)

tabar > tawar: *tört aḏaḳlı **tawar*** (78a/01)

eb > éw: *ol **éw-din*** (123b/08)

4.1.2. /-d-/, /-d/ > /-ḏ-/, /-ḏ/ ~ /-y-/, /-y/ Değişimi

aḏaḳ > aḏaḳ ~ ayaḳ: ***aḏaḳı*** (81b/03), ***ayaḳı*** (80b/08)

edgü > éḏgü ~ eygü[5]: ***éḏgü*** (74a/01) ***eygüsi*** (75b/05)

bod > boḏ ~ boy: *uzun **boḏluġ** buġday én͡glig bolġay* (74b/04), *uzun **boyluġ** bolur* (85b/03)

idi > éḏe ~ eye: *devlet **éḏesi** bolġay* (74b/10), *bu yulduz **eyesi** bay bolġay* (74b/05)

ḳadġu > ḳaḏġu ~ ḳayġu: ***ḳaḏġu*** (73b/07), ***ḳayġu*** (87a/14)

ḳod- > ḳoḏ- ~ ḳoy-: ***ḳoḏmış-lar*** (92b/15), ***ḳoyġıl*** (117a/10)

4.1.3. /-ġ-/ > /-w-/ Değişimi

soġıḳ > sawuḳ: *ṭabiʿatı **sawuḳ** bolġay* (79a/02)

taḳaġu > taḳıġu > taḳuḳ > taġuḳ > tawuḳ: *ḳara **tawuḳ*** (77a/07)

4. 2. Şekil Özellikleri

Harezm Türkçesi metinlerinde ayrılma durum eki ekseriyetle *+dIn* olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekin Oğuzcadaki biçimi *+dAn*, Harezm Türkçesi metinlerinde nadir olarak görülmektedir. *+dAn* ayrılma durum eki *Kısas-ı Rabgûzî*'de 9, *Nehcü'l-*

---

5 *eygü* sözcüğünün ilk harfi imlaya bağlı kalınarak "e" okunmuştur. Buna benzer örneklerde de aynı yol izlenmiştir. *éḏgü* sözcüğünde olduğu gibi kapalı e (é) olarak kabul etmek de mümkündür.

Ferâdis'te 1, *Hüsrev ü Şîrîn*'de 6 kez kullanılmıştır (Ata 2002: 63). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda da ayrılma durum eki ekseriyetle *+dIn* biçiminde görülmekle beraber 8 örnekte *+dAn* biçimi de tespit edilmektedir. Ekin *+dAn* biçiminde kullanıldığı yerlerde bazen tenvinle yazıldığı da görülmektedir:

Teñgri-den (109b/05), **aṭdan** (92a/11), **ṣafrādan** (80a/03).

Harezm Türkçesi metinlerinde geniş zamanın olumsuzu için hem *-mAz* hem de *-mAs* eki kullanılmıştır. *-mAs* biçimi *Hüsrev ü Şîrîn*'de sayılı örnekte görülürken diğer eserlerde daha karışık bir durum arz etmektedir (Ata 2002: 75). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda *-mAz* biçimi 28 kez, *-mAs* biçimi 11 kez tanıklanmaktadır:

tutmaz (76a/11), ***bilmes-ler*** (71b/05).

Eski Türkçeden beri görülen ve *Kısas-ı Rabgûzî*'de de tanıklanan *+lI* birliktelik eki (Ata 2002: 68) metinde tespit edilmektedir:

ékindüli aḫşām-lı *arasında* (81b/15)

Harezm Türkçesi eserlerinde ilgi eki, yuvarlak ünlülerden ve dudak ünsüzlerinden sonra yuvarlak ünlülü şekliyle de kelimeye ulanabilmektedir (Ata 2002: 61). Bu özellik *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda da görülmektedir:

ḳavim-nüñ (86b/11), **munuñ** (79a/15)

Harezm Türkçesi eserlerinde bulunma durum ekinin ayrılma durum eki işlevinde de kullanıldığı görülmektedir (Ata 2002: 63). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda da bu tarz kullanımlara sık sık rastlanmaktadır:

perī-de *hem yawuz iş-din ḳorḳmış bolġay* (82b/02)

yazuḳ-da *tevbe ḳılıp ölgey* (77b/01)

Harezm Türkçesi eserlerinde, isimden sıfat yapan *+lUG* / *+lIG* eki ve bu ekin son sesinin düşmesiyle ortaya çıkan *+lU* / *+lI* eki beraber görülür. *Hüsrev ü Şîrîn*'deki örneklerin dörtte birinde *+lUG* / *+lIG* ekinin son sesinin düştüğü görülürken diğer eserlerde bu oran çok daha düşüktür (Ata 2002: 56-57). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda bu ekin görüldüğü örneklerin %37.15'inde son ses konumundaki *-G* sesinin düşmüş olduğu görülmektedir. Bu ek, metinde ince sıradan ünlülü kelimelere geldiğinde son ses konumundaki *-g*'nin daha sık düştüğü görülmektedir.

Kullanım Sayısı ve Oranı	Kullanım Sayısı ve Oranı	Toplam
+*lü* 82 (%66.12)	+*lüg* 42 (%33.88)	124
+*lu* 19 (%12.33)	**+*luġ* 135 (%87.67)**	154
+*li* 13 (%59.10)	+*lig* 9 (%40.90)	22
+*lı* 19 (%32.75)	**+*lıġ* 39 (%67.25)**	58

*bu **yulduzlu** kişi* (76b/04) *bu **yulduzluġ** kişi* (74b/11)
ārzūlı (76b/07) ***aġrıġlıġ*** (75a/13)
körkli** yemek **körklü** içmek* (75b/03) ***körklüg (76b/05)

Harezm Türkçesi metinlerinde zamir *n*'sinin kullanımı düzensizdir (Ata 2002: 65). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda ise zamir *n*'sinin istisnasız korunduğu görülmektedir:

teninde (75a/12) ***sütin-din*** (74a/12) ***arasında*** (81b/15)

Harezm Türkçesi eserlerinde birinci teklik kişi zamirinin ilgi hali *menim* ve *menin͡g* olmak üzere iki ayrı şekilde görülmektedir. *Kısas-ı Rabgûzî*'de *menin͡g* biçimi hakimken diğer eserlerde *menim* biçimi daha sık görülür (Ata 2002: 61). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda birinci teklik kişi zamirinin ilgi hali 10 örnekte *menim*, 1 örnekte *menin͡g* biçimindedir:

menim (98a/02) ***menin͡g*** (115b/02)

Harezm Türkçesi metinlerinde ünlüyle biten fiillerden sonra *-r* geniş zaman ekinin yanında *-(y)Ur* geniş zaman eki de görülmektedir (Ata 2002: 75). Bu özelliğe *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda da rastlanmaktadır:

tileyürler (125b/07) ***tiler*** (125a/10)

Harezm Türkçesi Fal Kitabı'nda gelecek zaman eki olarak *-GAy*, *-GA* ve *-IsAr* eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Metinde gelecek zaman eki; 313 kez *-GAy*, 36 kez *-GA* ve 1 kez de *-IsAr* şeklinde olmak üzere toplam 350 örnekte tespit edilmektedir. Eklerin kullanım oranı şu şekildedir:

Gelecek Zaman Eki	Oranı
-GAy	%89.43
-GA	%10.29
-IsAr	%0.28

Harezm Türkçesi eserlerinde en sık kullanılan gelecek zaman eki *-GAy* ekidir (Ata 2002: 76). Bu ek, *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda da %89.43 oranla en fazla kullanılan gelecek zaman eki olarak karşımıza çıkmaktadır. *-GA* gelecek zaman eki ise Harezm Türkçesi metinlerinde yalnızca *Kısas-ı Rabgûzî*, *Mu'înü'l-Mürîd* ve *Hüsrev ü Şîrîn*'de tespit edilmektedir (Ata 2002: 76). *Mu'înü'l-Mürîd* ve *Hüsrev ü Şîrîn* manzum metinler olduğu için bu metinlerdeki *-GA* eki kullanımının vezin gereği olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Eski Oğuz Türkçesinin en işlek gelecek zaman eki olan *-(y)IsAr* ise Harezm Türkçesi metinlerine yansıyan bir Oğuzca özellik olarak sadece *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Muhabbet-nâme*'de tespit edilmiştir (Ata 2002: 78). Bu ek, *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda da gelecek zaman işleviyle bir örnekte tespit edilmektedir. Bu örnekle beraber *-(y)IsAr* gelecek zaman ekinin görüldüğü Harezm Türkçesi eserlerinin sayısı üçe çıkmaktadır:

san͡ga ***keliser*** (129b/07)

-mIş eki, sıfat-fiil fonksiyonuyla da kullanılmıştır:

tarılmış *iş-leri* (115a/03)

-dUk sıfat-fiil ekinin iyelik eki almadan kullanıldığı örnekler bulunmaktadır:

toġduḳ *éwde ayruḳ éwke kirse eygü bolġay* (86b/04-05)

ammā sening͡ éling͡e ***sanmaduḳ*** *yerde rūzī téggey* (117b/14-15)

-dUk sıfat-fiil ekine önce 3. teklik kişi iyelik eki sonra da eşitlik eki getirilirek oluşturulan Oğuzcaya mahsus *-DUKIncA* / *-DUGIncA* zarf-fiil eki de tespit edilmektedir:

ammā néçe uluġ ***bolduġınça*** *mālı artġay* (76a/03)

ammā néçe ***ulġayduḳınça*** *işi éḏgü bolġay* (77b/09)

***barduḳınça** işi éḏgü bolġay* (108b/04)

-GInçA zarf-fiil ekinin ilk hecesi istisnasız düz ünlülüdür:

ḳusturmaġınça (87a/13), ***körmeginçe*** (82a/04)

Eski Türkçe ve Hakaniye Türkçesi dönemlerinde yönelme eki ekseriyetle *+KA* şeklinde görülür. Harezm Türkçesi eserlerinden *Nehcü'l-Ferâdis*'te ve *Hüsrev ü Şîrîn*'de *+KA*, diğer eserlerde *+GA* hâkimdir (Şahin 2003: 162). *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*'nda yönelme ekinin kullanımında tonlu tonsuz uyumu görülmemektedir. Metinde ekin kalın sıradan ünlülü biçimi, 104 kez *+ḳa* (%73.24) ve 38 kez *+ġa* (%26.76) olmak üzere 142 kez tanıklanmaktadır. *Harezm Türkçesi Fal Kitabı*, *Nehcü'l-Ferâdis* ve *Hüsrev ü Şîrîn* yönelme durum eki noktasında Hakaniye Türkçesine yaklaşmaktadırlar.

Yönelme durum eki, *+KA* ve *+GA* biçimlerinin yanında iyelik eklerinden sonra *+nA* ve *+A* biçimlerinde de görülmektedir:

mālın͡ga (73b/06), ***mālına*** (82b/12), ***boynına*** (97a/12), ***ḳatıma*** (93b/06)

Zamirlere yön gösterme eki eklenerek oluşturulmuş olan *an͡gar* ve *mun͡gar* gibi arkaik yapılar görülmektedir:

mun͡gar (74b/13), ***an͡gar*** (73b/09)

bu işaret zamirinin ilgi ekli biçimi hem *munı* hem de *bunı* biçiminde görülmektedir:

munı (71b/05), ***bunı*** (71b/05)

Cevherî ek-fiil olarak *tur-* fiilinin yanında *bol-* fiili de kullanılmıştır:

aṣlı topraḳ ***turur*** (75a/04), *aṣlı topraḳ* ***bolur*** (74b/04)

tişi yulduz ***turur*** (76b/03) *tişi yulduz* ***bolur*** (78b/04)

mülki Zuḥal ***turur*** (73a), *mülki Zuḥal* ***bolur*** (73a)

5. Söz Varlığı

Harezm Türkçesi Fal Kitabı, Türkçe söz varlığı açısından oldukça zengin malzeme sunmaktadır. Bunlardan bazıları 13. yüzyıldan sonra yazılmış metinlerde

görülmeyen arkaik sözcüklerdir:

igçil *bolġay* (85a/03-04)

eger néme ***tas ḳılsa*** *terk tapġay* (100b/01)

anlarnıŋ ***yalasıŋa*** *giriftār bolmaġıl* (117b/07)

taştın *kim erseŋ bar erse selāmet kelgey* (116b/09-10)

ilk ḥelāli ***yas bolsa*** *yana bir alġay* (74a/02)

dünyā içinde işi ***yorıḳ*** *bolġay* (114b/01-02)

Harezm Türkçesinin karakteristik özelliklerinden olan aynı kavram için yakın anlamlı farklı Türkçe sözcüklerin kullanımına da metinde sıkça tesadüf edilmektedir. Aşağıda, metinde yer alan bu tarz sözcüklerden örnekler verilmiştir:

tile- / iste- /ḳol- : ***tilese*** (71b/02), ***istese*** (71b/03), ***ḳolsa*** (101b/10).

aşa- / ye-: *aş* ***aşamak-ḳa*** *ḥarīṣ bolur* (78b/06), *aş* ***yemek-ke*** *ḥarīṣ bolur* (76a/11).

biti- / yaz-: ***bitip*** (92b/12), ***yazıp*** (78a/14).

öt- / keç-: ***ötgey*** (73b/07), ***keçse*** (76b/15).

tap- / bul-: *anda yaman* ***tapġay*** (79b/05), *tilekini ʿAḳreb-de* ***bulġay*** (74b/07).

kizle- / yaşru ḳıl-: ***kizlemiş*** (115a/01), ***yaşru ḳılmış*** (115a/01).

ısır- / ḳap-: *it* ***ısırmış*** (85a/15), *it* ***ḳapmış*** (88a/05).

öl- / yas bol-: ***ölgey*** (76a/02), ***yas bolsa*** (74a/02).

yaman / yawlaḳ: *kim erseke* ***yaman*** *saḳınmaz bolur* (102a/08), *düşmān-larıŋ saŋa* ***yawlaḳ*** *saḳınurlar* (126b/02).

barça / tükel / ḳamuġ: ***barça*** *tenine kirür men* (96b/07), ***tükel*** *tenind[e] kezer men* (98b/02-03), ***ḳamuġ*** *teninde kézer men* (97a/06).

érklig / küçlüg: ***érklig*** (73b/02), ***küçlüg*** (87a/03).

tarıġçılıḳ / ékinçilik: ***tarıġçı-lıḳ*** (127b/11), ***ékin-çi-lik*** (91b/07).

unutsalıḳ / unutġan: ***unutsalıḳ*** *bolġay* (80b/01), ***unutġan*** *bolġay* (76b/06).

kéndü / öz: ***kéndü*** (90b/13), ***özin͡ge*** (77b/12).

kibi / tég: ***kibi*** (98a/03), ***tég*** (103a/11).

él / élig / ḳol: *işi* ***éldin*** *çıḳġay* (73b/15), ***élígin͡ge*** *néme kirse* (77b/04), *sol* ***ḳolında*** *yüzük tutsa* (83a/07).

yuwḳa / yinçge: *dudaḳı* ***yuwḳa*** *bolur* (89b/05), *ḳaşı* ***yinçge*** *bolġay* (74a/08).

ton / opraḳ: *aḳ* ***ton*** *yarar bolġay* (100b/15), *aḳ* ***opraḳ*** *eygü bolġay* (105a/06).

kéḏin / son͡gra / son͡g: *anda* ***kéḏin*** (115b/07), *anda* ***son͡gra*** (107a/11), *andın* ***son͡g*** (87a/09).

kiçik / uşaḳ: ***kiçik*** (108a/02), ***uşaḳ*** (104a/14).

ḳolay / yün͡gül / on͡gay: *né kim iş ḳılsa* ***ḳolay*** *kelgey* (79a/13), *né iş kim işlese* ***yün͡gül*** *bolur.* (78b/06-07), *ḳamuġ işin͡g* ***on͡gay*** *bolġay* (128b/01-02).

kértü / toġrı /köni : ***kértü*** (79a/10), ***toġrı*** (79b/04), ***köni*** (115b/05).

telim / köp / üküş: ***telim*** (75a/08), ***köp*** (71b/04), ***üküş*** (75b/14).

ürün͡g / aḳ: ***ürün͡g*** (75a/06), ***aḳ*** (93a/09).

ig / aġrıġ: ***igi*** (74b/11), ***aġrıġı*** (76a/13).

yarlu / yoḳsul / yoḳsuz: ***yarlu*** (127b/12), ***yoḳsul*** (73b/05), ***yoḳsuz*** (86b/01).

ayruḳ / özge: *anası sütindin* ***ayruḳ*** *süt émmiş bolġay* (79b/06), *anası sütinde* ***özge*** *süt émmiş bolġay* (73b/13).

ḳurla / yolı / kéz: ***ḳurla*** (116a/05), ***yolı*** (115b/08), ***kéz*** (88b/03).

Metnin söz varlığı içinde dikkat çeken sözcüklerden biri de *Divânu Lügati't-*

Türk'te Oğuzca olarak gösterilen ve 'ölüm, helâk' anlamı verilen *yas* sözcüğüdür. Sözcük için *Divânu Lügati't-Türk*'te şu örnek verilmiştir:

> *Anıŋ oğlı* ***yās boldı***. "Onun oğlu helak oldu veya öldü." (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 413)

Harezm Türkçesi metinlerinde yalnızca 'zarar' ve 'matem' anlamlarıyla görülen sözcük, metnimizde *Divânu Lügati't-Türk*'te görülen 'ölüm, helâk' anlamıyla sıkça kullanılmıştır:

ilk ḥelāli ***yas bolsa*** *yana bir alġay* (74a/02)

ilk ʿavratı ***yas bolsa*** *üç taḳı alġay* (74b/06)

ilk éri ***yas bolġay*** (77a/05)

ilk éri ***yas bolġay*** *taḳı éwlengey* (78a/10)

Harezm Türkçesi Fal Kitabı'nda Cevzâ (İkizler) burcunun karşılığı olarak *ḳoz* sözcüğü verilmiştir. Bu burç için *Kutadgu Bilig*'de *erentir* (Arat 1947: 30), *Kısâs-ı Rabgûzî*'de ise *erendend* sözcüğü kullanılmıştır (Ata 1997: 92). *Ḳoz* sözcüğü tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde 'ceviz' anlamına gelmektedir. Sözcük, metnimizin dışında bir eserde daha Cevzâ burcu anlamıyla tanıklanmaktadır. *İbn-i Mühennâ Lugati*'nde *ḳoz* sözcüğü için iki anlam verilmiştir. Bunlardan ilki 'ceviz', ikincisi *el-Cevzā atlı ükek* yani 'ikizler burcu'dur. *İbn-i Mühennâ Lugati*'ni neşreden Aptullah Battal, bu ikinci anlamın doğru olmayabileceğini ifade etmiştir (Battal 1997: 46). Battal'ın tahmini kısmen isabetli olup sözcüğün *İbn-i Mühennâ Lugati* dışında bir metinde de Cevzâ anlamıyla tanıklanmış olması, bu hatalı tercümenin *İbn-i Mühennâ Lugati*'nin mütercimine has bir hata olmadığını, 13.-14. yüzyıl Türkçesinde bir süre varlığını korumuş bir galat olduğunu göstermektedir. Arapçayı yeni öğrenen Türkler, *Cevzâ* جوزا ile *ceviz* جوز arasında bağlantı kurarak bu burcu *ḳoz* sözcüğü ile karşılamış olmalıdırlar:

Cevzā ***ḳoz*** *bolur* (72b)

6. Harezm Türkçesi Fal Kitabı'ndan Örnekler

(71b/01) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

(71b/02) Kim erse né ḥācet tilese bu kitāb içinde tapılur. Tendürüst kişi üçün (03) sökel kişi üçün dost-luḳ üçün düşmān-lıḳ üçün[6] ʿıyāl üçün né kim istese bu ma mücāb[7] turur yaʿnī (04) sananmış turur. Ammā bu kitāb hevāsında köp kim erseler helāk bolmış (05) turur. Ammā bunı köp kişi-ler bilmes-ler: eger munı tégme bir ṭılsım-ları birle (06) yazdursa saġ bolġay. Ammā émdi aḥvāl-lerin aytalıñg. Eger bu kitāb-nı (07) kim-ke kim açar bolsa anası atını ve ol kişi atını yazsun taḳı ḥurūf-ların (08) sanasun. Andın on éki ṭarḥ ḳılsun yaʿnī ketersün. Baḳsun, ol sananmış (09) neçe ḳalur anı körsün. Ol ḥesāb birle tileki bolġay inşā'a'llāhü teʿālā.

(72b)

Elif bir ḳalsa Ḥamel bolur ve Ḥamel ḳoy bolur ve mizācı ot bolur. Mülki Merrīḫ turur.	Ve éki ḳalsa S̱evr bolur ve S̱evr öküz bolur ve mizācı topraḳ bolur. Mülki Zühre bolur.
Ve üç ḳalsa Cevzā bolur. Cevzā ḳoz bolur ve mizācı yel bolur ve mülki ʿUṭārid bolur.	Ve eger tört ḳalsa Sereṭān bolur ve Sereṭān ḳısḳaç bolur. Ṭabīʿatı suw[8] bolur. Mülki Ḳamer bolur.
Ve eger beş ḳalsa Esed bolur ve Esed arslan bolur ve ṭabīʿatı ot bolur ve mülki Şems bolur.	Ve eger altı ḳalsa Sünbüle bolur ve Sünbüle buġday bolur. Ṭabīʿatı topraḳ bolur. Mülki ʿUṭārid bolur.

(73a)

Ve eger yeti ḳalsa Mīzān bolur ve Mīzān terāzū bolur. Ṭabīʿatı yel bolur. Mülki Zühre bolur.	Ve eger sekiz ḳalsa ʿAḳreb bolur ve ʿAḳreb çıyan bolur. Ṭabīʿatı suw bolur. Mülki Merrīḫ turur.
Ve eger toḳuz ḳalsa Ḳavs bolur ve Ḳavs ya bolur. Ṭabīʿatı ot bolur. Mülki Müşterī bolur.	Ve eger on ḳalsa Cedī bolur ve Cedī taġ eçküsi bolur ve ṭabīʿatı topraḳ bolur ve mülki Zuḥal turur.
Ve eger on bir ḳalsa Delv bolur ve Delv ḳova bolur. Ammā ṭabīʿatı ḳasurġa yeli bolur. Mülki Zuḥal bolur.	Ve eger on éki ḳalsa Ḥūt bolur ve Ḥūt balıḳ bolur ve ṭabīʿatı suw bolur. Mülki Müşterī bolur.

(76b/02) Ṭāliʿü's-Sereṭān (03) Ḳayu ér kim yulduzı Sereṭān bolsa[9] törtinç burcda kelür. Kün içinde toġar. Tişi yulduz turur. (04) Aṣlı suwda turur. Bu yulduzlu kişi orta boḏluġ

---

[6] *dost-luḳ üçün düşmān-lıḳ üçün* ibaresi derkenara yazılmıştır.

[7] محاب şeklinde yazılmış olup Türkçe karşılığından hareketle *mücāb* okunmuştur.

[8] *suw* sözcüğünün altına *ṣu* yazılmıştır.

[9] *bolsa* sözcüğü derkenara yazılmıştır.

bolur. Buġday meñizlig bolur. (05) Közi körklüg bolur. Yaşı uzun bolġay. Bu cihān işi-ni sewer bolġay. Seferġa (06) barġan bolġay. Yana unutġan bolġay. Ammā bir yerde köp oltursa érmegey. Oġul (07) ḳızdın ārzūlı bolġay. Né kim Ḥaḳ ʿazze ve celle bérdükine rāżī bolġay. Bu kişi hīç (08) yawuzluḳ körmegey. Éki cihān eygülükin körgey. Éḏgü ḳılıḳ-lıḳ bolġay. Ḥelāli (09) yulduzı suw bolsa yā ot bolsa yaraşuḳ bolġay. Bu kişi bay bolġay. (10) Teninde nişānı bolġay. Eger bar erse ḳutluġ bolġay. Bu yulduzluġ kişi; başı, teni, (11) köksi aġrıġan bolġay. Şaḳīḳa aġrıḳı bolġay. Suwdın ḳorḳmış bolġay. Ṭabīʿatı (12) sawuḳ bolġay. Helīle melīle dārūsını maʿcūn ḳılıp yese éygü bolġay. Ay-larda (13) yegreki Sefer ayı bolġay. Kün-lerde yegreki Dū-şenbih kün bolġay. Ammā béglerde (14) uluġ-larḳa barsa saġ ḳolda turġay. İşi ḫayr bolġay. Munuñ ḳorḳunçı éki-de (15) yā on-da yā on béş-de yā ortada. Anda kéçse seksen yaş ümīḏ bolġay vallāhü aʿlem.

(77a/01) Ṭāliʿü's-Sereṭān. Ḳayu ʿavrat yulduzı Sereṭān bolsa oġul ḳız eyesi (02) bolġay. Öziñe tapuġçı bolġay. Baḫt, devlet birle māl eyesi bolġay. (03) Teninde nişānı bolġay. Eger bar erse ḳutluġ bolġay. Ḳaşı körklüg bolġay. (04) Ḥelālini sewer bolġay. Arıġ bolġay. Yazuḳ üküş ḳılmaġay. Ġurbet-lıḳ (05) tutġay. Ölümi tevbe birle bolġay. İlk éri yas bolġay. Başı, ḳarnı (06) aġrıġan bolġay. Ṣafrada balġamı bolġay. Ammā düşmānı kéndü ḳatında bolġay. (07) Bitig-siz yörimesün. Ammā birer vaḳt-da ḳorḳar bolġay. Ḳara tawuḳ birle (08) yélpi-sün. Éygü bolġay. Ammā bir ḳara yaġız kişi-din muñar ziyān téggey. (09) Aylarda eygüsi Şaʿbān ay, künlerde eygüsi Āẕīne yā Dū-şenbih kün bolġay. (10) Éri yulduzı Delv bolsa yā Ḥūt bolsa yaraşıḳ bolġay. Munuñ ḳorḳunçı (11) bir yaşında bolġay yā toḳuzda yā on béş-de. Anda kéçse yétmiş (12) ümīḏ bolġay vallāhü aʿlem.

(77a/12) Ṭāliʿü'l-Esed. Ḳayu ér yulduzı Esed (13) bolsa béşinçi burcda kelür. Kün içinde bolġay. Maşrıḳ-da toġar. (14) Aṣlı ot turur. Ḳızıl bolur yā sarıġ bolur. Bu yulduzluġ kişi ḫoş (15) eygü bolur. Yüzi nūrlu bolur. Kim erseke ziyānı tégmegey. Ḳayda kim barsa ʿaziz bolġay.[10] (77b/01) İşi eygü bolġay. Ammā uyḳusı ḳatıġ bolġay. Yazuḳ-da tevbe ḳılıp ölgey. (02) Dostluḳ, ḳarındaş-lıḳ sewer bolġay. Bilig-lig bolġay. Ġarīb-dost (03) bolġay. Kün-lerde eygüsi Yek-şenbih yā Dū-şenbih kün bolġay. Ol kün-lerde (04) ḳayda barsa işi éḏgü bolġay. Eger éligine néme kirse bir kisek taş (05) bolsa taḳı menfaʿati bolġay. Ay-larda éḏgüsi Ramażān ayı bolġay. Bāzirgān-lik (06) yarar bolġay. Ataġa anaġa uluġlarḳa tapuġ ḳılsa işi éḏgü bolġay. (07) Ékin ékmek yarar bolġay. Bu kişi kim erseke yamanlıḳ saḳınmaġay. Anıñ (08) üçün kim yulduzı küçlü turur. Ammā müfācā ölüm-din ḳorḳuġ körünür. (09) Ṣadaḳa bersün. Ḫayr bolġay. Ammā néçe ulġayduḳınça işi éḏgü bolġay. (10) Ṭabʿı isig bolġay. Cülāb, tamr-ı hindī, nār şarāb étgey, içgey. Éḏgü bolġay. (11) Ammā perī-de yā yürek aġrıġında ḳorḳuġ körünür. Ṣadaḳa bersün. Ḫayr bolġay. (12) Ammā öziñe hem mālıñga til köz téger bolġay. Bitig-siz yörimesün. Tawuḳ (13) ḳanı birle bitig yazsun. Çoḳraḳ başında, aġaç tüpinde kömsün. Ammā özi (14) aġaç tüpinde, çoḳraḳ başında yalġuz yatıcı bolmasun. Ammā Muñga kişi ḫīle-sinde (15) ḳorḳuġ körünür, saḳlansun. İlk ʿavratı yas bolġay yana tört alġay. Ammā ʿavratı (78a/01) yulduzı Mīzān bolsa yaraşıḳ bolġay. Ammā tört aḏaḳlı tawarda (02) rūzī bulġay. Ammā béglerde tapa barsa saġ ḳol tapa tursun. Ḥāceti (03) revā bolġay. Teñri ʿazze ve celle muñga Ḥac rūzī ḳılġay. Ammā yañı ay körse (04) oġlanġa baḳsun. Mübārek bolġay. Munuñ

[10] *bolġay* sözcüğü derkenara yazılmıştır.

ḳorḳunçı béş yaşında (05) bolġay yā onda yā otuzda. Anda kéçse toḳsan yaş ümīḏ bolġay. (06) Vallāhü aʿlem.

(92b/06) Kitāb-ı Dīvnāme bu turur (07) Bu kitāb Süleymān peyġāmberdin ḳalmış turur ʿaleyhi's-selām. Ten͡gri tebāreke (08) ve teʿālā ḳamuġ dīvlerni Süleymān peyġāmberḳa ʿaleyhi's-selām musaḫḫar ḳılıp (09) turur érdi. Müselmān-larġa ziyān tégürgen dīvlerni perī-lerni ḳamuġın (10) térmiş, birin birin sormış. Ḳayu dīv, perī Müselmān-larḳa āfet tégürgen (11) bolsa, dīvlerni ve perī-lerni tutup, anlarḳa sorup, ḳamuġını kitāb-ke (12) bitip ḳoymış-lar. Ammā kim éşitse Müselmān-larḳa sebeb bolġay (13) inşā'a'llāhü teʿāla. Ammā kim-ke sebeb bolsa bizni duʿā birle yād ḳılsun-lar tép ḳoḏmış-lar.

(114a/05) Peyġāmber ṣallallāhu ʿaleyhi ve's-sellem: "Kim erse fāl açmaḳ tilese (06) Ḳurān-ı ʿaẓīm-din ve Furḳān-ı ḳadīm-din kerek kim ġusl ḳılsa yā arıġ (07) ābdest ḳılsa. Ol üç yolı Fātiḥatü'l-kitāb oḳıġay yana üç yolı (08) Sūretü'l-İḫlāṣ oḳıġay taḳı üç yolı bu duʿānı oḳıġay. Duʿāsı bu turur: (09) اللهم أني توكلت عليك وتفاءلت بكتابك فأرني ماهو مكتوب في سرك المكنون (10) في عيبك بياني انت اللهم لا اله الا انت Anda son͡gra kön͡glinde (11) né kim saḳınmış-nı ḫāṭırında tutsun taḳı açsun. Raḥmet āyeti çıḳsa (12) sewinüp ʿaẕāb āyeti çıḳsa ḳayġurmasun. Közini yetinçi ḫaṭ-nın͡g evvelin-ḳa (13) tutsun. Cümle enbiyālar ve rusül-ler bu fāl urur ermiş-ler. Eger yedinçi ḫaṭ (14) evvelinde "ا" bolsa bilgil kim ol iş-lernin͡g evveli ḫayr bolġay, (15) āḫiri hem ḫayr bolġay ve eger "ب" bolsa devlet-lıġ kişi-din şefḳat, yaḫşı-lıḳ téggey (114b/01) ve eger "ت" bolsa tevbe ḳılġay ve salāḥ bolġay ve eger "ث" bolsa dünyā içinde (02) işi yorıḳ bolġay. Āḫiret iş-lerin işlemek birle atı çawuḳġay ve eger "ج" (03) bolsa ol işke kim niyet ḳıldı ḳatlanġay, cidd bolġay ve eger "ح" (04) bolsa öz ḳayaş-larındın eḏgülük bulġay, belādın emīn bolġay ve eger "خ" (05) bolsa ḳorḳunç-dın saḳınġu kerek ve eger " د " bolsa devlet-lıġ kişi birle (06) tanışlıḳ bolġay, teḏbīr ḳılġay, anın͡g re'yi birle iş ḳılsa (07) éḏgü bolġay ve eger "ذ" bolsa düşmānı maḳhūr bolġay, ḳolmışı-nı āsān-lıḳ (08) birle bulġay ve eger "ر" bolsa uluġ-luḳ-ḳa téggey, uluġ mihter bolup re'is-lik (09) bulġay ve eger "ز" bolsa ol iş kim aġar ḳılur bolsa kéç ḳalmaḳı bolġay, (10) on͡gmaġay ve eger "س" bolsa saʿādet bolġay, on͡gay bolġay, terk rūzġārda (11) murādına téggey ve eger "ش" bolsa düşmānı anın͡g birle mekr ḳılġay, düşmān- (12) lıḳnı körgey, émgek-ke tüşgey ve eger "ص" bolsa kim ersenin͡g ʿuhde-si (13) içindeki iş-de ḳalġay, emgengey, ʿāḳıbeti ḫayr bolġay ve eger "ض" bolsa (14) bir ḳaç kün ṣabr ḳılmaḳ kerek, āḫiri eḏgü bolġay ve eger "ط" bolsa fāl éḏesi bir ḫayr-lıġ (15) arıġ kişi bolġay ve eger "ظ" bolsa ol né erseni kim ārzū ḳılur bolġay (115a/01) tilekin͡ge téggey ve eger "ع" bolsa ol kim kizlemiş yaşru ḳılmış iş-leri (02) bar erse açılġay ve eger "غ" bolsa ol iş-ni başlamaġay, ṣadaḳa bérgey, (03) son͡gı ḫayr bolġay ve eger "ف" bolsa tarılmış iş-leri cemʿ bolġay, topraḳ (04) tutsa altun bolġay ve eger "ق" bolsa fāl éḏesi sözi yörir bolġay, (05) eḏgü atı ʿālem-de yazılġay ve eger "ك" bolsa kişi birle āzārlaşġay, renc (06) emgek körgey ve eger "ل" bolsa telim kişi ol kişi-din eḏgülük ve rāḥat-lıḳ (07) körgey ve eger "م" bolsa ol iş-din melāmet-lıġ ziyān-lıġ bolġay ve eger "ن" (08)

bolsa ol iş-ke renc étse kéç bolġay, ʿāḳıbeti ḫayr bolġay, edgülük (09) körgey ve eger "و" bolsa ḫalḳ-lardın mun͡gsuz bolġay, rūzīsi āsān téggey (10) ve eger "ه" bolsa helāk-lik yıraḳ bolġay, emgekke tüşgey ve eger "لا" (11) bolsa iş-leri azraḳ-ça bulġanġay anda son͡gra turulġay ve eger "ي" (12) bolsa ġāyibdin sewünç-ler körgey, edgülük-ler körgey vallāhü aʿlem."

(115a/13) Ebced fālı-nın͡g şerḥ-leri. (115b/01) ʿAbdu'llāh İbn-i Caʿfer eṣ-Ṣādıḳ rażıya'llāhu ʿanh rivāyet ḳılur peyġāmber (02) din ʿaleyhi's-selām. Andaġ yarlıḳar: "Menin͡g ümmet-lerim-de ḳaçan kim (03) né erseke uġrasalar, ol iş-nin͡g edgüsin yawuzın bileyin (04) téseler, bu fāl-ı ḳurʿa birle bilsün-ler. Arıġ ābdest ḳılıp yā ġusl (05) ḳılıp, köni iʿtiḳād birle kön͡glini arıtıp, ḫıyānet-lıḳ-nı kön͡glin-din (06) çıḳarıp, yawuz yaman ḳılmışını saḳınıp, peşīmān yip, Ten͡gri ʿazze (07) ve celle-ḳa yanıp tevbe ḳılsun. Anda kédin éki rekʿat namāz ḳılsun. (08) Tégme rekʿat-ta bir اَلْحَمْدُ[11] yeti yolı قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ[12] oḳısun. Ḳaçan kim (09) namāzdın fāriġ bolsa peyġāmberḳa yégirmi yolı ṣalavāt aytsun taḳı yeti (10) yolı aytsun: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ[13] Anda kédin (11) aytsun, "Ay bār Ḫudāyā! Bu iş kim men ḳılmaḳ tiler men, bu iş-nin͡g (12) ṣavābını ḫaṭāsını man͡ga belgülüg ḳılu bérgil!" tép. Kön͡glini şeksiz (13) şübhe-siz ḳılıp ḳurʿa-nı saġ elin͡ge alsun. Anda aytsun kim: 'أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (14) رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي اَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي (116a/01) يَفْقَهُوا قَوْلِي'[14] Anda ḳurʿa-nı salsun üç yolı. Né kelür ermiş kitāb-ke baḳsun. (02) Eger yaḫşı kelse ol iş-ni ḳılsun. Eger yawuz kelse ol iş-ni ḳodsun. (03) Mevlā ʿazze ve celle-ḳa sıġınsun. An͡gar ok tevekkül ḳılsun. Mevlā ʿazze ve celle (04) ḳamuġ iş-lerin ḫayr ḳılġay inşā'a'llāhü teʿāla. Ammā bu ḳurʿa-nı salıp yaḫşı çıḳsa (05) bir ḳurla yéter. Eger yawuz çıḳsa éki üç yolı salġıl kerek. Ḫayr bolġay (06) inşā'a'llāhü teʿālā."

١١١ ḳavlühü teʿālā: " اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحاً مُبِيناً (07) لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ (08) وَيَهْدِيَكَ صِرَاطاً مُسْتَقِيماً وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْراً عَزِيزاً[15]" Ay fal eyesi! (09) Bu fāl kim san͡ga keldi, körklüg fāl turur. Ḳamuġ işin͡g ḫayr bolġay. (10) Ammā bu fāl kim-ke çıḳsa; ḳul erse āzād bolġay, iglig erse saġ bolġay, (11) yoḳsul erse bay bolġay. Eger belā içinde erse Mevlā ʿazze ve celle (12) ḫalāṣ-lıḳ bérgey. Düşḫār iş-leri bar erse ḳamuġ āsān ḳılu bérgey. (12) Düşmān-ları üze ẓafer bulġay. Kim saḳınç murādın͡g bar erse ḳamuġ (13) ḥāṣıl bolġay. Ten͡gri ʿazze ve celle san͡ga raḥmet ve bereket ḳapuġ-ların aça (14) bergey. Dostun͡g ṣād bolġay. Düşmānın͡g kör bolġay. Ammā san͡ga éki (116b/01) sewünç körünür. Bir māl sewünçi, ékinçi saġ-lıġ sewünçi. Éki-sini taḳı (02) tapġay sen. Ammā bu yıl, ay san͡ga ḳutluġ bolġay. Ammā köp kişi-ke eygülükün͡g (03) téger ermiş. Son͡gı anlardın san͡ga yawuzluḳ téger ermiş. Bitig-siz (04) yörimesün. Murādın͡g tamām bolġay inşā'a'llāhü teʿāla.

[11] Fatiha 1.

[12] İhlas 1.

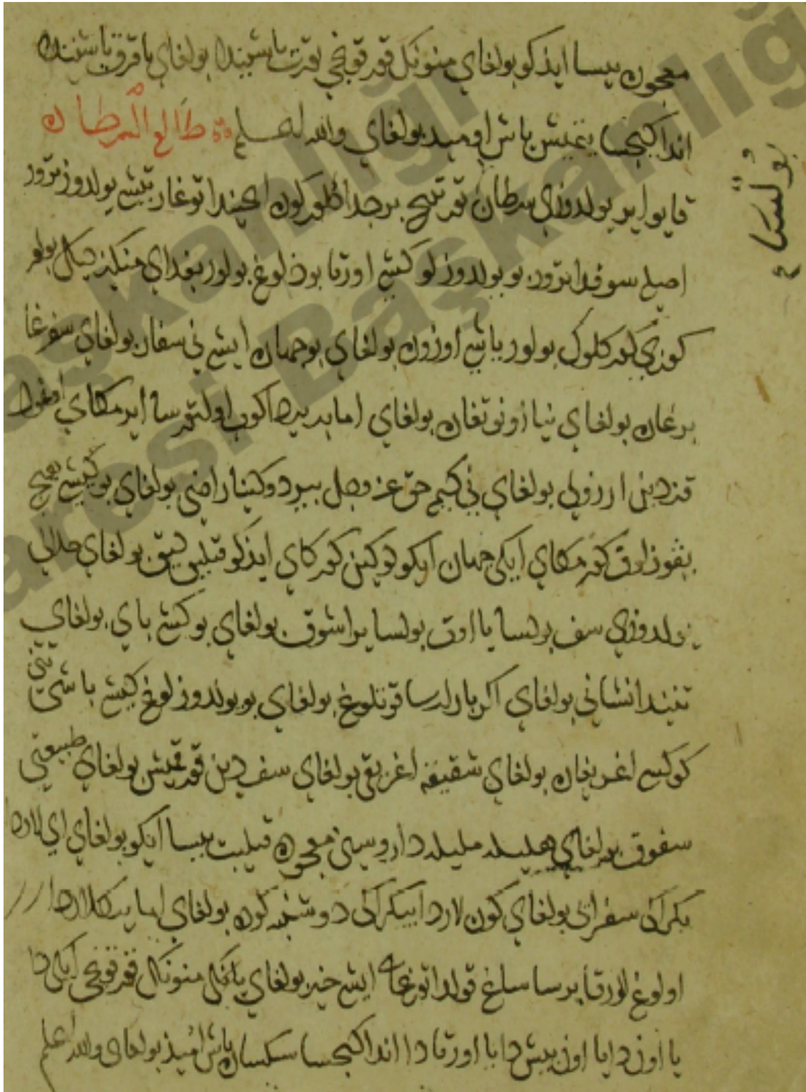
[13] Dua.

[14] Taha 25-28.

[15] Fetih 1-3.

7. Tıpkıbasım Örnekleri

(76b)

(77a)

طالع السرطان تا بو عورت بولدوزی سرطان بولسا اوغول قز اپاسی
بولغای اوز ننکا بتوغچی بولغای بخت دولت بیرله مال اپاسی بولغای
تنبند انسان بولغای الوبا رلدرسا قوتلوغ بولغای قاتیغ کونکلوک بولغای
حلالینی سغار بولغای اریغ بولغای یاروق اوکوش قیلغای غربت چیق
تونغای اولوغی تونبه بیرله بولغای ایلکل ایری یاسی بولغای باشی قرنی
اغریغان بولغای صفرا دا بلغم بولغای اما دوشمانی کیندو قیندا بولغای
بتیکل سیزبیر عاسوق اما بر اروقت دا قرقار بولغای ترانغوق بیرله
بیلی سون ایکو بولغای اما بیر قرانغو کیشی این حونکا ر زبان تیکگای
ایلاردا ایکوسی شعبان ای کون لاردا ایکوسی آذینه بادوشنبه کون بولغای
ایری بولدوزی دلو بولسا یاحوت بولسا بیراشیق بولغای حنوبکل قرقو
بیر یا تشنیدا بولغای یاتقوزدا یا اون بیش دا اندا ایکسا یتمیش یاشی
اومسذ بولغای والله اعلم طالع الاسد تا بو ایر بولدوزی اسد
بولسا بشنیج برجدا کلور کون اچینه بولغای شرق دا توغار
اصلی اوت تورور قزیل بولور یاسار یخ بولور بو بولدوزلوغ کیشی خوش
ایکو بولور یوری قرلو بولور کیمه لر سا کازیانی تکماگای تیدا کی بار ساغرد
بولغای

Kaynaklar

ALIŞIK C. E. (2003) "Hülagu Han". *Türk Yolu Dergisi*, 7, 32-38.

ARAT R. R. (1947) *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ATA A. (1997) *Rabgûzî Kısasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I - Giriş -Metin- Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATA, A. (2002) *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 36.

BARUTCU ÖZÖNDER F. S. (2000) "Doğu Türk Yazı Dili Edebi Çevresi ve Timur". *Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal of Turkish Studies*, 24/111, 287-295.

BARUTCU ÖZÖNDER F. S. (2002) "Türk Dilinin Tarihi Dönemlerine Üzerine Birkaç Söz". *Türkbilig*, 3, 203-210.

BARUTCU ÖZÖNDER F. S. (2017) "Kırım Türklüğüne ve Diline Bir Bakış." *Polatlı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü* içinde, (Haz.: D. EVİRGEN, C. EVİRGEN), Ankara: Öncü Basım Yayın, 3-27.

BARUTCU ÖZÖNDER F. S. (2018) "Kutadgu Bilig II Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji İçin Değeri." *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. Cilt 3, Sayı: 2, Aralık, 179-253.

BATTAL A. (1997) *İbni-Mühenna Lûgati (İstanbul nüshasının Türkçe bölümünün endeksidir).* Ankara: TDK Yayınları.

BODROGLIGETI A. (2001) *A Grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Eurapa.

BROCKELMANN C. (1954) *Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens.* Leiden.

CAFEROĞLU A. (2000) *Türk Dili Tarihi 2*. 4. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.

CLAUSON Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*. Oxford: Clarendon Press.

ÇETİN A. (1998) *Hacıoğlu Hüseyin: Miftâhü'l-adl*. Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

ECKMANN J. (1988). "Harezm Türkçesi", (Çeviren Mehmet AKALIN), *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Ensitüsü Yayınları.

ECKMANN J. (2011) *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (Haz. Osman Fikri SERTKAYA), Ankara: TDK Yayınları.

ERCİLASUN A. B., AKKOYUNLU Z. (2014) *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EVİRGEN D., EVİRGEN C. (2017) *Polatlı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Öncü Basım Yayın.

FITRAT A. (1928) *O'zbek Adabiyoti Namunalari*. Taşkent.

GABAIN A. von (2007) *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet AKALIN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HARRAK A., RUJI N. (2004) "The Uighur Inscription at the Mausoleum of Mar Behnam", *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies*. 4, 66-72.

KANDEMİR Y. (1961) *Fal Kitabı-Dil Hususiyetleri Üzerinde Bir Çalışma*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Lisans Tezi, İstanbul.

KNÜPPEL M. (2013) *Alttürkische Handschriften, Teil 17: Heilkundliche, volksreligiöse und Ritualtexte, Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland.* XIII/25. Stuttgart:

Franz Steiner Verlag.

KÖPRÜLÜ F. (1945) "Çağatay Edebiyatı", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. III, 270-323.

KÖPRÜLÜ F. (1980) *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

SEYHAN T. (2012) *Pādişāh Ḫōca Külliyâtı 1: Miftāhü'l-ʿAdl*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Sirâcü'l-Kulûb, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Koğuşlar Bölümü, nu: K. 1057.

SPULER B. (2011) *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri (1220-1350)*, Çev. Kemal KÖPRÜLÜ, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ŞAHİN, E. (2003) *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul..

TEKİN T. (2017) *Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

TEKİN, Ş. (1974) "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olġa-bolġa' Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 21-22 (1973-1974), 59-157.

TİMURTAŞ, F. K. (1954) "Şeyhî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *TDED*, V, 91-120.

TOGAN Z. V. (1946*) Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

ÜNLÜ S. (2012) *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

YAMAN Ü. (2016) "Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb'un Dili Üzerine". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 55 (55), 91-102.

Samet ONUR https://orcid.org/0000-0001-8675-9840

Doktorant, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatları ABD, İstanbul/Turkey.

Adres: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatları ABD, 34119 Fatih, İstanbul/Turkey

E-Posta: samet.onur.yoruk@hotmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 5 Şubat 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 13 Nisan 2020

E-yayın tarihi: 23 Nisan 2020

Çıktı sayfa sayısı: 24

Kaynak sayısı: 35